

“PROFEMINA”, FEMINISTIČKE KONTRAJAVNOSTI I KNJIŽEVNA PROŠLOST¹

Tema ovog rada je časopis za žensku književnost i kulturu *Pro-Femina*. U prvom delu teksta biće opisan časopis i ukazaće se na njegov višestruki značaj: feministički, književni i (inter)kulturalni. Pokazaće se kontekstualizacija *ProFemine* unutar dve feminističke kontrajavnosti: dijahronijska i sinhronijska. Istorijska kontekstualizacija je izvršena unutar feminističke periodike prve polovine XX veka, a savremena kontekstualizacija odnosi se na drugi talas feminističke periodike, odnosno na feministički, antinacionalistički i pacifistički pokret iz 90-ih godina XX veka. Kako je jedna od osnovnih metodoloških pretpostavki da se ovaj časopis direktno nadovezuje na feminističku periodiku 20-ih i 30-ih godina XX veka, kao i da intenzivno komunicira sa ženskim stvaralaštvom iz tog vremena, u drugom delu

¹ Tekst je nastao u okviru projekta PATTERNS Lectures, koji realizuju WUS iz Austrije i Fondacija ERSTE, i projekta *Uloga srpske periodike u formiranju književnih, kulturnih i nacionalnih obrazaca (1780-24)* koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

rada analiziraće se različiti nivoi ove povezanosti. Posebno će se interpretirati programski elementi prisutni u prvom broju, rubrika *portret prethodnice*, kao i štampanje romana *Neviđeni* Jovanke Hrvaćanin.

Ključne reči: *ProFemina*, feministička periodika, feministička kontra javnost

“PROFEMINA”: PORTRET

Časopis *ProFemina* je osnovan 1994. godine. Prvi broj je objavljen tokom zime 1994/1995, a njegovo programsko usmerenje je sažeto u podnaslovu koji glasi *časopis za žensku književnost i kulturu*. U trenutku osnivanja glavna i odgovorna urednica je bila Svetlana Slapšak, njena zamenica Radmila Lazić, sekretarica redakcije Dubravka Đurić, a izdavač Radio B92. U redakciji su još bili Ljiljana Đurđić, Jovica Aćin, Meredith Tax i Ljiljana Šop. Osnivačice časopisa su Svetlana Slapšak, Radmila Lazić, Dubravka Đurić i Ljiljana Đurđić, koje su, sudeći prema uvodnicima, činile i uže uredništvo časopisa. Nakon osmog broja redakciju je napustila Radmila Lazić, a na mestu zamenice glavne i odgovorne urednice smenjuju se Dubravka Đurić i Ljiljana Đurđić.²

Časopis ima jedinstven koncept u periodičkoj produkciji (post)jugoslovenskog prostora: *ProFemina* je jedini feministički književni časopis u istoriji periodike u Srbiji. Reč je o časopisu čija je urednička politika zasnovana na feminističkim idejama i principima, a koji ipak nije dominantno posvećen feminističkoj teoriji, niti je glasilo određene organizacije, već je njegovo glavno polje interesovanja književna produkcija, ženska književnost i kultura, kako aktuelna/savremena, tako i ona iz (književne/kulturne) prošlosti. Ovakav koncept nije postojao pre 1994. godine, niti se kasnije ponovio. Urednice su selektovale, publikovale i tumačile književnost i kulturu pomoću feminističkih alata, a njihov odnos prema književnoj prošlosti, kao i njeno prezentovanje bilo je zasnovano na teorijskom konceptu ginokritike.

Materijal u *ProFemini* je bio organizovan kroz rubrike kojima je prethodila uvodna reč urednice. Uvodnik je često bio izrazito polemičan i politički obojen, utemeljen u aktuelnim događajima i procesima, te zbog toga ovi tekstovi, posebno tokom 90-ih godina, predstavljaju svojevrsnu društvenu hroniku. Uvodne reči je najčešće pisala Sve-

² Za detaljnije podatke o časopisu i njegovim tehničkim karakteristikama pogledati Prilog 1.

tlana Slapšak. Pored toga što daju komentar na društvene okolnosti unutar kojih časopis nastaje, uvodnici ocrtavaju i ekspliciraju politiku časopisa, kontekstualizuju svaki broj i doprinose njegovoj opštoj angažovanosti.

Najučestalije rubrike u *ProFemini* su: *književnost u pokretu*, *portret savremenice*, *portret prethodnice*, *teorijski diskurs*, *otvoreni diskurs*, *feminizam u pokretu*, *kritika na tekućoj traci*, *književna prošlost*, *biblioteka "ProFemina"* i *likovni prilog broja*. Časopisni materijal je raznovrstan: od savremenog književnog stvaralaštva, preko feminističke teorije, esejistike i feminističke kritike, pa do likovne umetnosti. Nisu svi brojevi *ProFemine* imali istovetne rubrike: neke su bile stalne i tek su povremeno izostajale, dok su se druge pojavljivale vrlo retko, poput rubrike *velike književnice*. Naslovi rubrika sugerišu usmerenje časopisa i sugerišu da je *ProFemina* zainteresovana i za književnost i za njeno tumačenje, za savremenu književnu produkciju, ali i za književnu prošlost.

Aktuelnoj književnoj produkciji je dosledno posvećena rubrika *književnost u pokretu* koja je deo gotovo svakog broja i koja je smeštena na samom početku časopisne sveske, a gde je uz domaću i regionalnu poeziju i prozu, ravnopravno štampana i prevedena književnost. Aktuelno stvaralaštvo bilo je predmet i rubrike *portret savremenice* koja je predstavljala domaće i strane savremene autorke (književnice, kritičarke, teoretičarke).

Književna prošlost je tematizovana i aktuelizovana u rubrikama *portret prethodnice*, *književna prošlost* i *velike književnice*. Zahvaljujući postojanju paralelnih portreta (savremenice i prethodnice) otvaralo se polje dijaloga između odeljka časopisa rezervisanog za savremeno stvaralaštvo i njegovog dela koji se bavi pojavama književne istorije. Razgovor sadašnjosti i prošlosti je simbolički započeo već na stranicama sadržaja zahvaljujući imenima rubrika koja su, sa formalne strane, identične sintagme, ali sa antagoniziranim leksemama: prethodnica/savremenica. Sa stranica sadržaja ovaj dijalog, simbolički i praktično, prenosi se unutar časopisa i to ne samo na pomenute rubrike-portrete, već i na ostale tekstove. Ove paralelne rubrike, kao i odeljak *književnost u pokretu*, retko su izostajale iz brojeva i predstavljaju vrlo stabilne prostore u njihovoj koncepciji.

Programski okvir *ProFemine* je podrazumevao da se u časopisu gotovo podjednaka pažnja posvećuje, sa jedne strane književnoj praksi, a sa druge njenom tumačenju, dakle, redakcija je objavljivala kako književne priloge, tako i tekstove o književnosti: eseje, književno-teorijske oglede i književnu kritiku. U uvodniku prvog broja Du-

bravka Đurić, jedna od urednica, iznosi uverenje da “književnost ne postoji bez interpretacije”.³ Ovakav pristup literaturi bio je direktna posledica ličnih interesovanja, profesionalnih sfera i opredeljenja urednica-osnivačica časopisa. Svaka od njih bavi se književnošću na različitim nivoima i u književno polje se uključuje iz nekoliko pravaca: poezija, proza, esejistika, književno-teorijski i književno-kritički rad, kao i prevodilaštvo.⁴ Ovakva koncepcija podrazumeva hijatus poetskog i poetičkog, komunikaciju književnog stvaralaštva i njegovog tumačenja, i konsekvantno pokazuje dinamiku i dijalektiku koja postoji između književnosti na jednoj i njene interpretacije na drugoj strani.

Opredeljenjem za žensku književnost i kulturu i posebno za feminizam, koncept časopisa je nužno bio antikanonski, a njegova pozicija subverzivna i polemička, suprotstavljena dominantnim književnim, kulturnim, kao i političkim modelima i praksama. Ovakav položaj je proisticao iz fundamenta časopisa jer je feminizam kao idejni sistem podjednako opozicion unutar književnog polja, kao i u širem društvenom smislu. Delovanje protiv i uprkos *mainstream* pojavama u kulturi, umetnosti, književnosti i politici, kao i važnost koju je u tom kontekstu imao feminizam u Srbiji, specijalno se odnosi na poslednju dekadu 20. veka gde je smešten najznačajniji deo *ProFemine*.

Posebna vrednost *ProFemine* ogleda se u činjenici da ona nije bila feministički ili ženski zatvoreni/ograničeni prostor gde su se isključivo štampali prilozima ženske književnosti. U ranom periodu u redakciji časopisa, koja je pretežno i najčešće bila sastavljena od žena, bio je i književnik, urednik, esejista i prevodilac Jovica Aćin. Još važnije je da su urednice permanentno objavljivale i tekstove autora, a ne isključivo autorki. O otvorenosti *ProFemine*, o njenoj programskoj širini, kao i o poetičkoj profilisanosti, posebno svedoči pomenuta rubrika *književnost u pokretu* posvećena priložima savremene književnosti, jugoslovenske i prevedene literature. Uredništvo *ProFemine* je upravo ovom rubrikom na svoje feminističko programsko usmerenje dodalo još jednu poetičku odrednicu: kao protivteža nacionalističkim diskursima retrogradnih poetika kakve su se negovale u poeziji “državnih pesnika” ova rubrika je promovisala, uslovno rečeno, moder-

3 Dubravka Đurić, “Glasovi drugih”, *ProFemina*, br. 1 (1994/1995): 16.

4 Svetlana Slapšak je književnica, kritičarka, esejistkinja, profesorka; Radmila Lazić je pesnikinja i prevoditeljka; Ljiljana Đurđić je pesnikinja, pripovedačica, esejistkinja, prevoditeljka, kritičarka; Dubravka Đurić je pesnikinja, prevoditeljka, teoretičarka književnosti.

nije, radikalnije pesničke prakse.⁵ Iz takve poetičke, a ne isključivo feminističke, motivacije ovde su se i pored kvantitativne dominacije autorki objavljivali i autori, što je *ProFeminu* činilo dragocenim književnim prostorom. Zbog toga, ona nije samo značajno mesto u istoriji feminističke periodike i izuzetno važan časopis za žensku kulturnu istoriju na ovim prostorima, već je i nezaobilazni književni časopis i jedno od važnih mesta savremene književnosti jugoslovenkog prostora tokom perioda 1994–2011.

Važan paratekstualni element ovog časopisa jeste likovni prilog broja koji se štampa ispod paus papira nakon prve korice, a pre impresuma i sadržaja broja. Naslovnica je imala, takozvanu rupu ili procep kroz koju je ovaj likovni prilog “prodirao”, izlazio iz unutrašnjosti časopisa i svojim fragmentom se smeštao na naslovnu stranicu čime je postajao (i) njen deo. Ovakvo rešenje se simbolički poigrava i sa percepcijom zaokruženosti, zatvorenosti i dovršenosti (broja), koja podrazumeva sređivanje, uobličavanje, pakovanje i smeštanje (časopisnog) književnog materijala unutar časopisa. To rešenje implikuje i poroznost drugih konstrukcija, poput antologija, književne istorije, pa i kanona, u koji bez obzira na ukoričenost ili dovršenost, sadržaj iz pokrivene unutrašnjosti (književnog polja) može da prodre kroz pukotinu (značenja ili koncepta).

Likovni prilog je najčešće bila reprodukcija dela savremene umetnosti, koje je bilo tumačeno propratnim tekstom u okviru rubrike *likovni prilog broja* smeštene pred sam kraj časopisne sveske. Ovakva koncepcija je svakom broju obezbeđivala formalnu zaokruženost, svojevrsnu cikličnost kompozicije, gde se neposredno pre kraja linearnog čitanja časopisa vraćamo na njegov početak. Prilog koji je posvećen likovnom materijalu je proširivao princip “delo + tekst o delu” i ukazivao da se ovaj koncept primenjuje kako na književnost, tako i na likovne umetnosti, a time i na umetnost uopšte.

Vrednost *ProFemine* se ne iscrpljuje u navedenim aspektima: feminističkom, kulturalno-ženskom i književnom, već je proširena i na interkulturalni značaj. Zahvaljujući tome što je okupljala autorke i autore iz jugoslovenskih republika, *ProFemina* je bila značajno mesto jugoslovenske kulture ili postjugoslovenskih kultura, bila je jedan od

⁵ Ovi pesnički modeli i književne prakse će kasnije svoje najznačajnije vidove pored singularnih zbirki autorki i autora predstaviti kroz Ažinovu školu poezije (osnovana 1997, a vodila ju je Dubravka Đurić) i antologiju *Diskurzivna tela poezije* (2004), kao i u antologijama *Mačke ne idu u raj* (1999, prir. Radmila Lazić), *Zvezde su lepe, ali nemam kad da ih gledam* (2009, prir. Radmila Lazić), *Iz muzeja šumova* (2009, prir. Nenad Milošević).

prvih simboličkih prostora unutar kojih su se pokidane veze iznova uspostavljale, gde su se rušili podignuti zidovi među nacijama, religijama i kulturama i gde su granice fundirane aktuelnom politikom postajale porozne. Pored feminističkog, ovaj interkulturalni doprinos je najbitnija atribucija koja se *ProFemini*, njenim urednicama i saradnicima, može pripisati.⁶

“PROFEMINA” I FEMINISTIČKE (KONTRA)JAVNOSTI

Iako je konceptualno jedinstvena unutar jugoslovenskog prostora kao feministički književni časopis, *ProFemina* se dvostruko kontekstualizuje i uspostavlja veze kako sa književnom i časopisnom produkcijom ranijih epoha, tako i sa savremenim periodičkim okruženjem i književnim pojavama. Njena dijahronijska kontekstualizacija vrši se u feminističkoj štampi 20-ih i 30-ih godina 20. veka, a sinhronijska u časopisnoj produkciji kraja 20-og i početka 21. veka, prevashodno u onom njenom delu koji je determinisan feminističkim, pacifističkim i antinacionalističkim idejama, kao i društvenim aktivizmom.

Istorijski kontekst celokupne feminističke periodike 90-ih godina, a posebno *ProFemine*, čini feministička kontra javnost koja se formirala tokom 20-ih i 30-ih godina 20. veka u Srbiji, odnosno u Kraljevini SHS/Jugoslaviji.⁷ Ključni fenomen društvenog polja tog vremena, pomoću kog je sprovedena artikulacija ove javnosti, a koji ujedno o njoj i svedoči, jesu, uz feminističke organizacije, upravo feministički časopisi. Na njihovim stranicama su formulisane i promovisane ideje o kojima se diskutovalo u drugim javnim prostorima, a koje su odatle prodirale i u književnost i umetnost uopšte. Feminizam prve polovine 20. veka, zahvaljujući, između ostalog, i razgranatoj časopisnoj produkciji, postaje jedno od bitnih obeležja ženske književnosti. U okviru ovog literarnog korpusa značajan deo čine romani, pripovetke i poezija inspirisani i podstaknuti feminističkim idejama, ili u potpunosti njima prožeti. Treba napomenuti da su mnoge književnice tog vremena bile i deklarisanе feministkinje, te su pisale i za feminističke časopise i glasila, bile aktivne u domaćim i internacionalnim

6 O tome detaljnije Jelena Milinković, “*ProFemina*: interkulturalizam i jugoslovenski feminizmi”, u *Hrvatsko-srpski/srpsko-hrvatski interkulturalizam danas, zbornik radova sa Desničinih susreta 2016.* ur. Drago Roksandić (Zagreb: Filozofski fakultet, 2017): 127–138.

7 Pojam feminističke (kontra)javnosti na primeru feminističke periodike u Srbiji prve polovine 20. veka razradila je i analizirala Stanislava Barać. V. Stanislava Barać, *Feministička (kontra)javnost: žanr ženskog portreta u srpskoj periodici 1920–1941* (Beograd: Institut za književnost i umetnost, 2015).

udruženjima, sarađivale sa “koleginicama” širom sveta. U to vreme, ne samo da se pisala feministička književnost, već se razvijala feministička književna kritika i feministički esej i prevodili su se značajni tekstovi feministkinja iz drugih zemalja. Sa stranica feminističke štampe koncepti, ideje i problemi prodirali su u književno polje, a zatim se o ovim književnim pojavama pisalo, opet, u feminističkim časopisima. Opisana dinamika obezbeđuje značajan recepcijski krug ovih ideja (časopisi → književnost → časopisi). Ovakva usmerenost, koncentracija i artikulacija feminističkih ideja na više polja i na više nivoa nije postojala ranije u Srbiji. I ne samo da nije postojala ranije, već se ponovila samo još jednom: upravo tokom 90-ih godina 20. veka. I pored drugačijeg društvenog konteksta i političkih okvira, elementi pomoću kojih se ocrtava kontrajavnost s kraja 20. veka isti su kao i oni sa njegovog početka: časopisi, organizacije, književna/umetnička produkcija. Glavni konstituenti i ove druge feminističke kontrajavnosti jesu upravo časopisi.

Posledica postojanja dve feminističke kontrajavnosti jeste i ta da možemo govoriti o dva talasa feminističke periodike u 20. veku u Srbiji. Prvi talas bio bi onaj iz 20-ih i 30-ih godina 20. veka: *Ženski pokret* (1920–1938), *Jednakost* (1920), *Žena i svet* (1925–1941), *Ženski svet* (1930–1934), *Jugoslovenska žena* (1931–1934) i *Žena danas* (1936–1940). Drugi talas feminističke periodike čine časopisi iz 90-ih godina 20. veka: *Feminističke sveske* (1994), *ProFemina* (1994/1995), *Ženske studije* (1995), *Žene protiv rata* (1994), *Žene za mir* (1995) i *Temida* (1997). Oba talasa prati feministički pokret, koji se ogleda u formiranju organizacija, društvenom angažmanu i uticaju na društveno-političke procese, kao i aktivno, direktno ili posredno, učešće feministkinja u promeni zakonske regulative, stranačkom delovanju, parlamentarnom životu i slično. Časopisi, kao neizostavni i konstitutivni deo oba perioda, uz organizacije i aktivizam, ocrtavaju, konstituišu i idejno determinišu feminističku kontrajavnost, a iz njihovog sadržaja iščitavamo preokupacije feministkinja, kao i moduse njihovog delovanja.

I pored načelnih sličnosti, konteksti u kojima nastaju dve feminističke kontrajavnosti u velikoj su meri različiti. Dok je početak veka obeležen izvesnim društvenim progresom i modernizacijom društva posle Prvog svetskog rata, te je feminizam deo progresivnih društvenih narativa, tokom 90-ih godina feministička kontrajavnost nastaje uprkos vladajućim antimodernističkim idejama tog vremena, kao odgovor na njih; ona se formira na ruševinama društva i dotadašnjeg socijalističkog državnog modela. Tokom prvog talasa feminističke

periodike feministkinje su bile okupirane glasačkim pravom žene, pravom na rad, porodičnim pravom, pravom na abortus, kao i pitanjima ženskog obrazovanja, nastojeći da ove teme preispitaju, kao i da određena rešenja implementiraju u zakonsku regulativu. Nasuprot tome, drugi talas feminističke periodike predstavlja snažan otpor dominantnom društvenom modelu koji je obeležen nacionalizmom, militarizmom, ksenofobijom, šovinizmom, kriminalizacijom i intenzivnom patrijarhalizacijom, a čije su političke prakse dovele do raspada države, dezintegracije političko-ekonomsko-socijalnog sistema, ratova, izbeglica, ekonomskih sankcija i izolacije zemlje, osiromašenja i opšte devalvacije kako materijalnih, tako i intelektualnih i duhovnih "vrednosti", kao i do eskalacije nasilja u svim segmentima društva.⁸

Feministički časopisi drugog talasa počinju da izlaze pre nego što je rat na jugoslovenskom prostoru okončan, pa danas čak i u samim naslovima nekih od njih možemo pročitati okolnosti njihovog nastanka, kao i glavno usmerenje: *SOS bilten: bilten SOS telefona za žene i decu žrtve nasilja* (1993), *Žene protiv rata* (1994), *Žene za mir* (1995)... Feministkinje su nastojale da apeluju na širu društvenu svest i da dokumentuju sopstveno vreme, kao i da pomognu ženama u novim okolnostima, da im olakšaju život praktičnim akcijama i konkretnim potezima. Pored direktno i otvoreno angažovanih časopisa koje su izdavale feminističke nevladine organizacije, 1994. godine osnovana je *ProFemina*, čiji je društveni angažman bio drugačiji, a 1995. nastaje časopis *Ženske studije*, zainteresovan za feminističku teoriju. Načelno, periodika nastoji da svoje vreme beleži i da dâ odgovor na događaje i okolnosti unutar kojih deluje, a zahvaljujući tome i sama postaje dokument i svedočanstvo svog vremena, što posebno dolazi do izražaja u političko-ekonomski trusnim kontekstima. Feministički časopisi su, pored ovih periodici imanentnih odlika, imali jasnu aktivističku misiju. Oni su slikali vreme i gradili svedočanstvo o njemu na specifičan način, sa pozicije margine i iz kontrakulturnih rakursa u odnosu na državne politike glavnog toka. Da ta tendencija ne predstavlja naknadno učitavanje značenja svedoči uvodnik jedne od urednica u prvom broju časopisa *ProFemina* gde je istaknuta dokumentarna i artikulaciona misija i funkcija časopisa: "Eksplozija ženskog aktivizma u mirovnom pokretu Beograda i Srbije, zamah ženskih studija i

⁸ Detaljno o kontekstu u kome nastaje feministički pokret krajem 20. veka u Srbiji videti: Marina Blagojević, "Ženski pokret u Beogradu 1990–1997: pogled iznutra/pogled spolja", u *Ka vidljivoj ženskoj istoriji*, ur. Marina Blagojević (Beograd: Centar za ženske studije, istraživanje i komunikaciju, 1998): 19–42.

prirodna povezanost najrazličitijih slojeva žena pred opasnošću rata, bede, smanjenih prava, netolerancije i agresivne nacionalističke ideologije, ne smeju ostati u praznom prostoru”.⁹

Feministički časopisi iz 90-ih godina osnivani su počevši od 1994, objavljivani su različitom dinamikom tokom 90-ih i nestaju posle 2000. godine. *ProFemina* je i u pogledu trajanja specifična jer je jedini, od svih pomenutih časopisa osnovanih u slično vreme, koji u istom obliku, nepromenjene koncepcije i pod istim imenom nastavlja da izlazi i nakon promene političke i ideološke paradigme posle peto-oktobarske revolucije u Srbiji.¹⁰

Međutim, ukoliko govorimo o političkoj uslovljenosti delovanja *Profemine* možemo izdvojiti dva perioda: brojeve do 2001. i brojeve posle ove godine. Početkom novog veka započinje, uslovno rečeno, “druga serija” *Profemine*, jer su se političke okolnosti i društveni konteksti formativni za ovaj časopis značajno izmenili. Zahvaljujući tome *ProFemina* se sve više okretala ka književnom iz svog podnaslova. Ako u vidu imamo dinamiku izlaženja časopisa, koja je direktno uslovljena državnim kulturnom politikom i odlukama o finansiranju časopisa, mogli bismo izdvojiti period do 2004. godine, s jedne strane, i period posle te godine, s druge, kada se dinamika izlaženja radikalno menja. Bez obzira na to kako ćemo izvršiti periodizaciju *Profemine*, činjenica je da ovaj časopis izlazi iz vremenskih okvira feminističke kontrajavnosti 90-ih godina i uključuje se u difuzno, segmentirano, atomizirano književno-časopisno polje novog veka, gde će i okončati svoju aktivnost (poslednji broj je izašao 2011). Iako je u COBISS sistemu u okviru listića koji opisuje *ProFeminu* označeno da biblioteke imaju redovni priliv ovog časopisa, reč je o publikaciji koja se više ne štampa. U slučaju da ovaj zaključak budućnost demantuje, te da *ProFemina* nastavi da izlazi, svakako će biti reč o drugačijoj *Profemini* od one koju smo čitali u prvoj deceniji njenog života. Takođe, pomenuti izostanak finansijske podrške koja je obezbeđivala kontinuirano izlaženje ovog časopisa tokom 90-ih godina značajno je uticao na dinamiku časopisa tokom 2000-ih, pretvorivši kvartalni magazin u godišnjak ili dvogodišnjak. U tom smislu postavlja se pitanje da li uopšte možemo da govorimo o periodičnoj publikaciji ili se *ProFemina* tokom kasnih godina prve decenije 21. veka pretvorila u hrestomatiju prikupljenih tekstova koji se štampaju onda

9 Svetlana Slapšak, “Ženskom rukom – šta?”, *ProFemina*, br. 1 (1994/1995): 11.

10 Časopis *Ženske studije* takođe nastavlja svoj život i tokom 21. veka, ali sa promenjenim uredništvom, koncepcijom i nazivom. Njegov naslednik je *Genero*, časopis za feminističku teoriju i studije kulture.

kada se steknu finansijski uslovi. Zahvaljujući ovakvim okolnostima aktivistička strana časopisa je znatno umanjena, te se *ProFemina* od dinamične i višestruko aktuelne publikacije pretvorila u časopisne sveske koje su sve manje imale veze sa aktuelnim trenutkom u kome izlaze. Sudbina *ProFemine* je u tome istovetna većini književnih časopisa i pokazuje mnogo dublji i razorniji proces gašenja časopisnog polja, pervertiranje i ukidanje onih karakteristika koje časopis čine časopisom, kao što su kontinuitet i periodičnost izlaženja, aktuelnost, dinamičnost, savremenost.

PORTRET PRETHODNICE: VEZA SA ŽENSKIM (KNJIŽEVNIM) NASLEĐEM I INTERVENCIJA U KANON

U odnosu na druge časopise svog vremena *ProFemina* se dominantno opredelila za posredni društveni angažman: odabrala je književno polje kao prostor za otpor. Sličnu vrstu društvene angažovanosti imao je i gotovo istovremeno pokrenut časopis *Ženske studije*, s tim što je on bio fokusiran na feminističku teoriju, posebno na prevode. Govoreći o paralelnom osnivanju i pripremanju ovih časopisa Svetlana Slapšak u uvodniku prvog broja piše:

ProFemina se specijalizuje za žensku kulturu i književnost, za istoriju feminizma, ženske književnosti i ženskog pisma, za kritiku, prevodilaštvo i informacije iz tih oblasti. Za drugi ženski časopis, koji sledi, ostaje ogromno područje teorije feminizma, davanje potpore ženskim studijama i ženskim pokretima: možemo se nadati da će se dva časopisa često poklapati u zanimanjima ili inicijativama, i da će se buduće saradnice oba časopisa osećati dobro ako se oko njihove naklonosti budu trudile dve redakcije.¹¹

Citirani odlomak ukazuje na veličinu i obim književnog polja i pojava koje ka njemu gravitiraju, na njegovu neiscrpnost i neiscrpljenost, te na značaj koji literatura ima za feminizam uopšte. Književnost je i tokom prve feminističke kontrajavnosti bila u njenom fokusu. Većina časopisa iz međuratnog perioda je obavljivala i književne priloge, veliki broj aktivnih književnica tog vremena nisu bile feministkinje samo po opredeljenju i ubeđenju, već su bile i aktivistkinje, pa su ideje i koncepti feminizma dobijali literarno dopisivanje i preradu. Ipak,

¹¹ Ibid.

književnost je u ovoj borbi bila narativ drugog reda: književni tekstovi su se štampali ili kao stalni prilozi broja ili u okviru književnih podlistaka, dodataka i slično, ali nikada nisu predstavljali primarni časopisni materijal. Često je bilo važno da idejni sloj književnog teksta bude komplementaran idejnom okviru časopisa i ostalih neknjiževnih tekstova, te su neretko birani prilozi iz korpusa, takozvane društveno-agažovane literature, a njihov zadatak je bio da direktno prenesu poruku.¹² U *ProFemini* je situacija bila posve drugačija, te zbog toga ovaj časopis predstavlja uspješan spoj feminističkog i ženskog sa književno-umetničkim.

Veza *ProFemine* sa feministkinjama i književnicama iz 20-ih i 30-ih godina 20. veka, kao i sa časopisno-literarnim pojavama tog vremena, jeste intenzivna i dijaloška. Ovi doticaji su višestruki, a najznačajniji su oni na nivou ideja, poetike i tipološko-žanrovskih odlika: 1) u *ProFemini* se predstavljaju autorke međuratne epohe: piše se o njima, citiraju se i iznova se štampaju njihovi tekstovi; 2) reaktiviraju se žanrovi karakteristični za međuratnu epohu kao što su epistolarni roman, feministički esej, feministička književna kritika, ženski portret...; 3) pristup zasnovan na promociji i aktivaciji ženskog kulturnog stvaralaštva, bilo da je reč o književnoj prošlosti ili pojavama u sadašnjosti, suštinski je istovetan u oba talasa feminističke periodike; 4) formiranje i afirmacija ženske (pot)kulture je zajednički načelni cilj oba konteksta. Ovaj dijalektični odnos između kraja i početka 20. veka prožima celokupni časopis *ProFemina*, a otvorena i direktna komunikacija sa prethodnicama iz prve polovine veka ostvarena je kroz odeljke *portret prethodnice* i *književna prošlost*. Urednice ovim rubrikama pokazuju koje pojave ženske literature i kulture one biraju, zahvaljujući čemu izgrađuju svojevrzni paralelni književno-kulturni kanon.

Aktuelna društveno-politička situacija bila je prisutna preko uvodnika, a aktuelna književna i teorijska produkcija preko pomenutih rubrika časopisa. Paralelno sa učešćem u tekućem književnom životu i sa predstavljanjem autorki kroz rubriku *portret savremenice*, gde se gradio alternativni savremeni kanon,¹³ časopis je kreirao sopstvene prethodnice i "tradiciju" koju nastavlja, zaranjao u književnu prošlost kako bi pronašao one uporišne tačke i ocrtao one linije kontinuiteta koje bi pokazale da ovakav pristup književnosti nije izolovan i usamljen primer, te da postoji istorija ženskog stvaralaštva na koju se savremene autorke i čitateljke mogu osloniti. Ovakvo pregnuće au-

¹² Sličan pristup književnosti tokom drugog talasa feminističke periodike je imao, na primer, časopis *Feminističke sveske*.

¹³ Za spisak autorki koje su predstavljene u ovoj rubrici v. Prilog 3.

torki na nov način komunicira sa ženskom (književnom i kulturnom) istorijom i jedan je od prvih savremenih pokušaja njene rekonstrukcije. *ProFemina* je, dakle, dvostruko delovala u pravcu savremenog kanona: najpre objavljujući aktuelnu produkciju koja je kasnije postala deo radikalnih pesničkih praksi i takozvane urbane poezije, a potom u pravcu književno-istorijskog kanona predstavljajući značajne književnice kako njihovim radovima, tako i studijama o njima zasnovanim na modernim teorijsko-metodološkim modelima. U tom smislu, ukoliko je društveno-politički aktivizam *ProFemine* bio posredovan literarnim tekstom, njen aktivizam u polju knjiženosti je bio vrlo direktan i precizno usmeren.

Pitanje kanona je veliko i značajno feminističko pitanje, a ponovno iščitavanje književne prošlosti kakvu sprovodi *ProFemina* nudi nove strategije čitanja i izgrađuje novu *pobunjenu* čitateljku kojoj se sugeriše da u centru čitalačkog interesovanja može biti žena i žensko iskustvo, da postoji alternativni kontekst u odnosu na onaj kojim vladaju muški diskursi, kao i da je moguće postojanje ženske (pot)kulture i književne tradicije. Urednice i saradnice *ProFemine* protive se redukcionizmu i kondenzovanju ženske književnosti ili, kako to Lilian Robinson opisuje, “protestuju protiv očevidnog zanemarivanja ženskog iskustva u književnom kanonu, zanemarivanja koje se pretvara u iskrivljenu sliku i pogrešno iščitavanje nekolicine priznatih autorki i isključivanja svih ostalih.”¹⁴ U ovome se i sastoji ginokritičko pregnuće ovog časopisa: afirmativno čitanje ženske književnosti i demonstracija specifičnosti ženskog iskustva, kao i aktivan, otkrivalački i hermeneutički odnos prema ovoj tradiciji.

Portreti prethodnica u *ProFemini* u tom kontekstu jesu ozbiljan prilog (re)konstrukciji ženske književne istorije i važna intervencija u književno-istorijskom kanonu, što pokazuje i spisak autorki koje su portretisane.¹⁵ Ovi portreti su multimedijalni: pored tekstualnog dela, štampaju se i fotografije književnica. Uz to, oni su dinamični i dijalektični jer uvek donose i savremeno tumačenje dela iz prošlosti, odnosno pokazuju kako stvaralaštvo autorki komunicira sa aktuelnim trenutkom te kako se može čitati iz savremene perspektive, što predstavlja otvorenu repliku kanonu (srpske književnosti). Kanon, kako tvrdi Juvan, “garantuje da izabrana dela iz prošlosti čitamo, na njih se pozivamo, citiramo ih, stvaralački preoblikujemo i komentarišemo decenijama i stolecima posle vremena njihovog nastanka; uključuje-

¹⁴ Lilian Robinson, “Izdaja našeg teksta: Feministički izazovi književnom kanonu”, *Genero*, br. 1 (2002): 98.

¹⁵ V. Prilog 2.

mo ih u dinamiku novih književnih repertoara.”¹⁶ *Portreti prethodnica* su upravo to – stvaralačko preoblikovanje ženske književnosti i njeno uključivanje u dinamiku novih književnih repertoara.

Portreti prethodnica nisu isključivo intervencija u književno-istorijski kanon, već su istovremeno i materijal koji učvršćuje vezu *ProFemine* i feminističkih časopisa iz treće i četvrte decenije 20. veka, koji su u vremenu izlaženja *ProFemina*, takođe, deo potisnutog i nedovoljno poznatog nasleđa.¹⁷ Ovim rubrikama se predstavljaju književnice iz ranijih epoha: portretišu se autorke različitih kultura i perioda, a kada je o srpskoj književnosti reč najveći broj autorki je upravo iz pomenutih decenija što je direktna aluzija i na prvu feminističku kontrajavnost i neposredna veza sa prvim talasom feminističke periodike. Uz to, rubrike zahvaljujući svojoj koncepciji i formi predstavljaju obnovu žanra ženskog portreta koji je bio jedan od glavnih žanrova feminističke periodike prvog talasa. O ovome piše Stanislava Barać: “Da je reč o obnovi, a ne slučajnom izboru žanra, jasno govori jedan od osnovnih zadataka časopisa *ProFemina*: da, pored negovanja i promocije savremene ženske kulture i književnosti, proučava i nanovo vidljivom čini žensku književnost i intelektualnu tradiciju”, a ovim rubrikama časopis “na gotovo identičan način kao u međuratnim ženskim časopisima ispisuje stari-novi žanr ženskih portreta. Štaviše, raniji portreti i časopisi predstavljaju građu i inspiraciju za konceptualizaciju i ispunjavanje ovih rubrika.”¹⁸ Svetlana Slapšak u već citiranom uredničkom uvodniku prvog broja jedan segment misije *ProFemine* programski definiše kao pregnuće da se ispiše istorija sveta ženskom rukom, da se “nevidljive” autorke kojih ima “neobično mnogo” pretvore u vidljive.¹⁹ Ljiljana Đurđić, jedna od urednica, govoreći o *ProFemini* 2012. godine, izdvaja upravo rubriku u kojoj su predstavljane autorke iz prošlosti:

Jedna od najvrednijih rubrika u *ProFemini* je rubrika “Portret prethodnice” u kojoj smo uspele da iz zaborava izvučemo neke književnice (Jelena Dimitrijević, Maga Magazinović, Julka Hlapec-Đorđević, Jela Spiridonović-Savić i druge) koje su namer-

16 Marko Juvan, *Nauka o književnosti u rekonstrukciji* (Beograd: Službeni glasnik, 2011): 284.

17 Tek u poslednjih nekoliko godina sporovode se sistematičnija istraživanja feminističke periodike ovog vremena. Najsistematičnije istraživanje je pomenuta studija *Feministička (kontra)javnost* Stanislave Barać.

18 Stanislava Barać, *Ibid*: 74.

19 Svetlana Slapšak, *Ibid*: 12.

no ili nenamerno ostale neprimećene u srpskoj kulturi, dakle niko nam ne može spočitavati da smo se oglušile o tradiciju, naprotiv.²⁰

Uz to, žanr ženskog portreta, pored toga što je jedan od ključnih modela feminističkog pisanja u međuratnom periodu, predstavlja i svedočanstvo o kreativnom i aktivnom odnosu prema tradiciji koji je postojao na početku 20. veka, a koji se iznova izgrađuje i na njegovom kraju. Portretisanje autorki, nastojanje da se otrgnu od zaborava, te da se pozitivnim primerima deluje na čitateljke, osnovna je intencija i prethodnog feminističkog perioda sa kojim *ProFemina* ostvaruje intenzivnu i višeslojnu komunikaciju i čiju praksu aktivno nastavlja. Zbog toga *ProFemina* nije samo jednoznačna obnova prve feminističke kontrajavnosti, već upravo u njoj pronalazi uporišnu tačku na koju će osloniti svoje ginokritičko pregnuće opisivanja, uspostavljanja i konstituisanja ženske književne prošlosti.

Tek nakon 2000. godine, a posebno nakon 2010, u javnosti u Srbiji i u nauci o književnosti ovi procesi novog ispisivanja istorije sveta, ili barem književnosti, ženskom rukom, postaju intenzivniji i donekle sistematičniji, zahvaljujući naučnim projektima, magistarskim i doktorskim tezama, naučnim studijama, fakultetskim programima, (re)izdanjima, prevedenim tekstovima i posebnim bibliotekama posvećenim ženskom stvaralaštvu. Iz današnje perspektive (2018) možemo konstatovati da su neke autorke i njihovo stvaralaštvo trenutno vidljivije nego što su bile pre dve ili tri decenije, a da je savremena reaktuelizacija većine njih započela upravo *portretom prethodnice* (na primer, Jelena Dimitrijević, Danica Marković, Draga Gavrilović).

PRVI BROJ: PROGRAMSKI GEST(OVI)

U kontekstu intervencije u kanon kao programski čin može se tu mačiti likovna oprema prvog broja i štampanje teksta Vlastoja Aleksijevića, "Naša žena u književnom stvaranju". Umesto likovnog priloga koji će biti deo narednih brojeva, u prvom broju ispod pauza nalazi se stranica sa 9 uokvirenih portreta književnica.²¹ U središtu strane kao centralna figura postavljen je portret pesnikinje Danice Marković, koji je ujedno i najveći, a oko nje su kružno raspoređeni portreti Jelene Dimitrijević, Isidore Sekulić, Julke Hlapec Đorđević,

²⁰ Ljiljana Đurđić, "Kopanje rovova u svim književnim pravcima", *Agon*, br. 20 (2012), online.

²¹ V. Prilog 6.

Anđelije Lazarević, Milice Stojadinović Srpkinje, Milice Kostić Selem, Ksenije Atanasijević i Anice Savić Rebac. Kroz pravougaonu rupu na prednjoj korici prodiere lik Danice Marković.²² Ovi portreti fotografije svojim ovalnim oblikom prizivaju u svest čitateljki/čitalaca uramljene portrete, likovne ili fotografske, kao i medaljone-priveske koji su bili sastavni deo ženskog nakita i često su se prenosili iz generacije u generaciju na liniji bake-majke-ćerke, to jest bili su žensko (porodično) nasleđe. U nešto udaljenijoj asocijaciji evociraju i uramljeni ručni rad – goblen, vez, koji je takođe važno obeležje ženske tradicije, a o čemu je posvećeno pisala Jelica Belović Bernadžikovska, jedna od prvih žena koja je nastojala da uspostavi žensku zajednicu, da je mapira, opiše i popiše njene autorke. Ona je smatrala da vez izražava celinu bića, da je to radnja koja ujedinjuje telesno i duhovno, te da svedoči o jedinstvenoj duševnoj snazi,²³ a dodali bismo o jedinstvenoj ženskoj duševnoj snazi, o jedinstvu njenog manuelnog i intelektualnog pregnuća. U tom smislu ova podnaslovna stranica zaziva žensku (kulturnu) prošlost, žensko nasleđe, književno i umetničko, ženski način života i žensku tradiciju i kulturu uopšte. Ovakvo otvaranje prvog broja, a time i anticipacija časopisa kao celine i najava njegovih narednih brojeva, jeste simbolični ginokritički gest kojim se na samom početku pokazuje koliko je savremenicama iz 90-ih godina prošlog veka, pored aktuelne produkcije, bila važna i književna prošlost. Ona sugerise uredničku poruku da sopstveno vreme možemo da razumemo i da ga osmislimo samo uz pomoć prošlosti, to jest, ukoliko upoznamo, promislimo i uvažimo ono što nam prethodi, ako preuzmemo/nasledimo “medaljone” prošlosti i “izvezemo” istoriju.

Ovi portreti-medaljoni direktno najavljuju rubriku *portret prethodnice*, kojom se uspostavlja veza sa prvom polovinom 20. veka, sa prvom feminističkom kontrajavnošću, tokom koje sve “nanizane” autorke, izuzev Milice Stojadinović Srkinje,²⁴ stvaraju i deluju.

Takav kontekst i uredničko pregnuće posebno osvetljava tekst Vlastoja Aleksijevića, “Naša žena u književnom stvaranju”, koji je objavljen u prvom broju u rubrici *Književna prošlost: kontinuiteti i diskontinuiteti*. Reč je o tekstu koji je izložen kao predavanje na no-

22 V. Prilog 6.

23 Biljana Dojčinović, “Živimo li mi samo u sadašnjosti?”, o pokušaju stvaranja ženske kulturne zajednice u radu Jelice Belović Bernadžikovske”, *Knjiženstvo*, br. 1 (2011), online.

24 I Milica Stojadinović Srpkinja postaje deo ove javnosti jer je posredno, upravo preko portreta i drugih oblika sećanja tokom prve polovine 20. veka, prisutna kao jedna od heroína ženske književnosti.

vosadskom Narodnom univerzitetu 5. februara 1941. godine u okviru manifestacije koju je priredila Matica naprednih žena. Tekst je iste godine objavljen i u Beogradu kao samostalno izdanje.²⁵ Autor na početku konstatuje kako žena nije dovoljno "tretirana" sa "socijalnog gledišta u vezi sa literaturom koju je sama stvarala i na kojoj je sama radila, trudeći se da kroz nju ispolji svoje 'ja'".²⁶ Ovaj književno-istorijski esej iz 1941. godine, predstavlja nacrt za istoriju ženskog književnog stvaralaštva. Izrazito feminofilno nastrojen, autor posmatra žensko stvaralaštvo u kontekstu vremena u kome ono nastaje i prateći društveno-političke i socijalno-ekonomske promene, pokazuje kako one prožimaju žensko pisanje. Vlastoje Aleksijević daje pregled autorki od usmenih (anonimnih) kreatorki lirske poezije, preko renesanse i romantizma, pa do sopstvenog vremena, a uz to, u napomenama koje prate tekst, pravi i bibliografije njihovih radova, te daje spisak časopisa sa kojima su autorke sarađivale, što su izuzetno značajni podaci. Predmet ove studije nije isključivo književno stvaralaštvo žena, već i njihov urednički rad u periodici, kao i radovi koji pripadaju književnoj kritici i esejistici, pedagogiji, filozofiji, sociologiji itd. Autor pribegava vrlo preciznoj društveno-istorijskoj kontekstualizaciji zahvaljujući kojoj pokazuje povezanost ženske oslobodilačke borbe i ženskog stvaralaštva, te ilustruje kako osvajanje sloboda utiče na kvalitet i kvantitet književne produkcije, pokazujući tematsko-motivske i žanrovske promene tokom istorije. Iz ovog eseja može se generisati spisak autorki i zbog toga on predstavlja listu zadataka koji se pred ženskom/feminističkom zajednicom nalazi. Popis autorki koje je Vlastoje Aleksijević napravio jedna je od mogućih polaznih tačaka i jedan od važnih izvora za svakog zainteresovanog istraživača ženske književnosti i kulture, te se njegovo ponovno štampanje u tek nastalom časopisu za žensku književnost i kulturu može odrediti kao programski gest urednica.

Tekst Vlastoja Aleksijevića danas možemo tumačiti kao poslednji događaj prve feminističke kontrajavnosti: štampan uoči rata 1941. godine, on na kraju jedne epohe prikazuje i analizira pojave koje joj pripadaju, daje referencijalni okvir za njeno razumevanje, kao i dijahronijsku perspektivu, a istovremeno se u nju uključuje čineći njen deo. Rubrika u kojoj je tekst preštampan 1994. godine podnaslovljena je sintagmom "kontinuiteti i diskontinuiteti", što referira kako na skokovitu i diskontinuiranu književnu prošlost ženske književnosti, tako i na (ne)sistematičnost znanja o njoj. Činjenica da je ovaj čla-

25 Izdavač: Štamparija Ž. Madžarevića, Beograd.

26 Vlastoje Aleksijević, "Naša žena u književnom stvaranju", *ProFemina*, br. 1 (1994/1995): 164.

nak pročitana (i objavljen) svega dva meseca pred početak Drugog svetskog rata u Jugoslaviji uticala je svakako na njegovu diskontinuiranu recepciju, tako da sam tekst simbolički pokazuje upravo sve kontinuitete i diskontinuitete ženske književnosti u Srbiji iznutra, jer o njima govori, ali i spolja, jer je obeležen (dis)kontinuitetima u sopstvenoj recepciji. Ograničeno čitanje ovog teksta ili njegov potpuni izostanak posledica je izbijanja Drugog svetskog rata u Jugoslaviji, kao i uspostavljanja nove političke, ekonomske, društvene i kulturne paradigme nakon 1945. godine, kada feminizam i žensko stvaralaštvo izlaze iz društvenog, političkog i književnog fokusa. Zbog celokupnog konteksta možemo pretpostaviti da se pr(a)vo čitanje ovog teksta desilo posle njegovog štampanja u *ProFemini*.

KNJIŽEVNA PROŠLOST: NEVIĐENI “NEVIĐENI”

Posebno značajna “dopuna” prvoj feminističkoj kontrajavnosti jeste štampanje romana *Neviđeni* Jovanke Hrvaćanin, koji je do tog trenutka bio u rukopisu i nedostupan za čitanje i analizu. Ovaj tekst je objavljen u tri broja *ProFemine* (2, 3, 4) u rubrici *Književna prošlost* i ujedno je jedini domaći književni tekst štampan u ovom delu časopisa.²⁷ Jovanka Hrvaćanin (1899–1987) bila je književnica, prevoditeljka, profesorka, osnivačica Sekcije univerzitetski obrazovanih žena u Novom Sadu, pisala je poeziju, prozu, eseje, kao i književnost za decu. Po završetku Drugog svetskog rata aktivno se bavila prevodjenjem i dečijom literaturom; kada je o stvaralaštvu za odrasle reč, najaktivnija je bila tokom 20-ih i 30-ih godina 20. veka.²⁸ Roman *Neviđeni* je ostao u rukopisu: kako stoji u napomeni u *ProFemini*, urednice su prepis autografa dobile od Radmile Šuljagić kojoj je Jovanka Hrvaćanin poverila zadatak da roman objavi nakon njene smrti. Originalni rukopis se čuva u rukopisnom odeljenju Narodne biblioteke Srbije.²⁹ Ovaj tekst u *ProFemini* ostvaruje intenzivnu komunikaciju sa prvom polovinom 20. veka: uže sa ostalim stvaralaštvom Jovanke Hrvaćanin i šire sa ženskom književnošću tog doba. Njegov značaj zahteva razvijeniju analizu i posebnu studiju tako da će ovde biti samo naznačene, ali ne i detaljno obrazložene, glavne pretpostavke i zaključci u vezi sa njim.

²⁷ Sadržaj rubrike po brojevima v. Prilog 4.

²⁸ O autorki videti odrednicu “Jovanka Hrvaćanin” u bazi podataka *Knjiženstvo*, <http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr/authors/jovanka-hrvacanin>.

²⁹ Vidi napomenu uz prvi deo romana: *ProFemina*, br. 2 (1995): 185.

Roman je čvrsto, tematski i idejno, povezan sa knjigama koje je Jovanka Hrvaćanin objavljivala tokom 20-ih i 30-ih godina, sa zbirkom poezije *Pjesme Neviđenom* (1926) i zbirkom prozaida *Zapisi* (1933). Veza između romana i zbirke poezije ostvarena je već i u naslovima *Neviđeni/Pjesme Neviđenom*. Sa romanom kao trećom karikom u ovom nizu prethodni tekstovi dobijaju novo tumačenje, a motivi koji su bili zastupljeni i u pesmama i u zapisima bivaju rasvetljeni, dopunjeni, produbljeni i dopisani decenijama kasnije, što omogućava njihovu kontekstualizaciju i intenzivnije tumačenje.

Roman Jovanke Hrvaćanin sadrži ključne tačke ženske književnosti međuratne epohe. Žanrovski pripada epistolarnim romanima ljubavne tematike čime se uključuje u grupu ljubavnih romana, kao i u širu tradiciju, takozvanih ispovednih žanrova, a formalno u korpus delimično ili potpuno epistolarnih romana kakve su pisale Vera Ivanić, Julka Hlapec Đorđević, Milica Janković, Jelena Dimitrijević i druge autorke. Pored centralne ljubavne narativne niti, tematska okosnica romana jeste sazrevanje, odrastanje i školovanje glavne junakinje, kao i njeno suočavanje sa realnošću izvan roditeljske kuće. Zbog toga u zapletu i strukturi romana *Neviđeni* pronalazimo elemente *Bildungsromana*, to jest devojačkog odnosno ženskog obrazovnog romana, jednog od konstitutivnih žanrova ženske književnosti. Na čelu niza ovih dela stoji *Devojački roman* Drage Gavrilović (1889), a tradicija ove prozne vrste proteže se kroz čitavu međuratnu epohu. Ova romaneskna linija predstavlja jedan od najznačajnijih koncepata u ženskom stvaralaštvu u Srbiji/Jugoslaviji. Kako je radnja romana smeštena u vreme Prvog svetskog rata, ovaj tekst se otvara ka velikom korpusu proze koja ga tematizuje i stupa u komunikaciju sa drugim ratnim narativima epohe. Pošto se radnja događa u multietničkoj zajednici kakva je Dalmacija, ilustruje i srpsko-hrvatske odnose unutar Austro-Ugarske monarhije, te tako pokreće i diskusiju oko načina na koji su se u ženskoj književnosti tematizovala nacionalna pitanja. Pored hronotopa i žanrovskih karakteristika, ovaj tekst je i drugim elementima, kao što su intelektualno-emotivna struktura naratorke, osobine glavne junakinje, prisustvo autobiografskih elementa, psihološka (samo)analitičnost, kao i problematizacija spisateljskog identiteta, povezan sa ženskom prozom prve polovine 20. veka i dotiče ključne tačke na kojima se ona zasniva i specifikuje.

Objavljivanje romana takvih karakteristika *ProFeminu* neposredno povezuje sa njenim prethodnicama. Zahvaljujući štampanju romana *Neviđeni* na kraju 20. veka preko ključnih odlika ovog teksta

– epistolarna struktura i ispovedni ton, ljubavna tematika, elementi devojačkog romana – reaktiviraju se suštinske osobenosti literature na koju su *portretom prethodnice* urednice već podsetile. Reaktivacija je u ovom slučaju neposredna jer se jedan tekst koji suštinski pripada *prethodnicama* ne samo integralno, već i premijerno objavljuje u časopisu. Kako još uvek nije došlo do štampanja ovog teksta u formi knjige, što bi mu omogućilo i obezbedilo adekvatniju recepciju,³⁰ premijerno i jedino časopisno izdanje romana ponavlja sudbinu niza tekstova autorki koji su ostali “zarobljeni” na stranicama periodike, što je još jedna, iako spoljašnja, dodatna veza sa međuratnim decenijama. Sve navedeno ukazuje na višestruku paradigmatičnost ovog romana, kako unutrašnju u smislu njegovih osobina, tako i spoljašnju u vidu načina objavljivanja i recepcijskih procesa kojima je podvrgnut, a njegovim štampanjem *ProFemina* se na još jedan način utemeljuje u istoriji ženske književnosti i u istoriji periodike u Srbiji kao izuzetno značajno i nezaobilazno mesto.

ZAKLJUČAK

Kao jedinstveni feministički književni časopis u istoriji periodike u Srbiji, *ProFemina* sabira specifična znanja o ženskoj književnosti koja joj prethode, a istovremeno prati savremenu književnu i književno-teorijsku produkciju. U ovoj stalnoj dijalektici i komunikaciji sa prvom feminističkom kontrajavnošću, *ProFemina* produkuje nova znanja i produbljuje razumevanje ženske književnosti uopšte. Niz dopisivanja koja upućuje prema književno-istorijskom kanonu predstavljaju ozbiljno feminističko pregnuće i dostignuće. U ovom časopisu se obnavljaju, citiraju i iznova ispisuju žanrovi karakteristični za žensku književnost, štampaju se neobjavljeni ili zaboravljeni tekstovi i donose nova relevantna tumačenja autorki iz prošlosti, kao i feminističko-teorijski okvir koji olakšava razumevanje ženske književnosti u celini. *ProFemina* je časopis složene strukture koji se danas može čitati iz različitih perspektiva i gde se mogu pronaći raznovrsna znanja i informacije, tekstovi iz različitih oblasti, kulturâ i književnosti. Ona je izuzetno važno mesto u istoriji periodike uopšte (a ne samo ženske i feminističke), i predstavlja bitan izvor tekstova za istoriju ženske književnosti, i to ne samo one na srpskom jeziku. Zahvaljujući promišljenom konceptu, kao i kvalitetu priloga, ovaj

³⁰ Jedini savremeni tekst koji tumači roman Jovanke Hrvaćanin jeste studija Jasmine Ahmetagić, “Pisanje kao čežnja za sagovornikom – književno delo Jovanke Hrvaćanin”, *Knjiženstvo*, br. 2 (2012), online.

časopis donosi ozbiljna pomeranja u razumevanju poetičkih koncepata u srpskoj književnosti uopšte. Savremena čitanja i tumačenja *ProFemine*, čemu bi svakako pomogla digitalizacija njenih izdanja, donela bi nove uvide i relevantna književna, naučna, književno-istorijska i kulturološka saznanja.

LITERATURA

Primarna

ProFemina, ur. Svetlana Slapšak (1994–2011)

Sekundarna

Aleksijević, Vlastoje. “Naša žena u književnom stvaranju”, *ProFemina*, br. 1 (1994/1995), 164–181.

Ahmetagić, Jasmina. “Pisanje kao čežnja za sagovornikom – književno delo Jovanke Hrvaćanin”, *Knjiženstvo*, br. 2 (2012), online (<http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=53>)

Barać, Stanislava. *Feministička (kontra)javnost: žanr ženskog portreta u srpskoj periodici 1920 – 1941*. Beograd: Institut za književnost i umetnost, 2015.

Blagojević, Marina. “Ženski pokret u Beogradu 1990–1997: pogled iznutra/pogled spolja”. U *Ka vidljivoj ženskoj istoriji*. Urednica Marina Blagojević, 19–42. Beograd: Centar za ženske studije, istraživanje i komunikaciju, 1998.

Dojčinović, Biljana. “Živimo li mi samo u sadašnjosti?”, O pokušaju stvaranja ženske kulturne zajednice u radu Jelice Belović Bernadžikovske”, *Knjiženstvo*, br. 1 (2011), online (<http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=16>)

Đurđić, Ljiljana. “Kopanje rovova u svim književnim pravcima”, *Agon*, br. 20 (2012), online. (http://agoncasopis.com/arhiva/stari_sajt/broj_20/o%20poeziji/1.Ljiljana%20Djurdjic.html)

Đurić, Dubravka. “Glasovi drugih”, *ProFemina*, br. 1 (1994/1995), 16–17.

Juvan, Marko. *Nauka o književnosti u rekonstrukciji*. Beograd: Službeni glasnik, 2011.

Milinković, Jelena. “*ProFemina*: interkulturalizam i jugoslovenski feminizmi”. U *Hrvatsko-srpski/srpsko-hrvatski interkulturalizam danas*,

zbornik radova sa *Desničinih susreta 2016*. Uredio Drago Roksandić, 127–138. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2017.

Robinson, Lilian. “Izdaja našeg teksta: Feministički izazovi književnom kanonu”, *Genero*, br. 1 (2002), 97–111.

Slapšak, Svetlana. “Ženskom rukom – Šta?”, *ProFemina*, br. 1 (1994/1995), 11–12.

“PROFEMINA”, FEMINIST COUNTER-PUBLIC SPHERES AND LITERARY PAST

The theme of this paper is the magazine for women’s literature and culture *ProFemina*. In the first part of the text, the magazine is discussed with aim to demonstrate its multiple significance: feminist, literary and (inter)cultural. In regards to feminist counter-public spheres, the contextualization of *ProFemina* is twofold: diachronical and synchronical. Historical contextualization is connected to the feminist magazines from the first half of the 20th century. Contemporary contextualization of *ProFemina* is seen in relation to the second wave of feminist periodicals, which was born out from the feminist, anti-nationalist and pacifist movement of the 1990s in Serbia. *ProFemina* is directly linked to the feminist periodicals of the 1920s and 1930s and intensely communicates with the female literature of that time. In the second part of the paper different levels and aspects of these connections are analyzed. Special attention is given to the key elements of the editorial program as it was explained in the first issue of *ProFemina*, the rubric “portrait of the precursor” and the novel *Neviđeni* [Unseen] by Jovanka Hrvacánin.

Keywords: *ProFemina*, feminist periodicals, feminist counter-public sphere

Prilog 1: Lična karta časopisa³¹

Tip časopisa: časopis

Glavna i odgovorna urednica: Svetlana Slapšak

³¹ U okviru projekta *Knjiženstvo*, a za potrebe istoimene baze podataka, napravljena je tzv. lična karta časopisa: lista podataka, svojevrsni upitnik, kojim se donose osnovni podaci o časopisu.

Zamenica glavne i odgovorne urednice: Radmila Lazić, napušta redakciju nakon 8. broja, na mestu zamenice urednice od tada smenjuju se Ljiljana Đurđić i Dubravka Đurić

Naslov pod kojim je osnovan i ostali naslovi: *ProFemina*

Podnaslov(i): časopis za žensku književnost i kulturu

Mesto izlaženja: Beograd

Izdavač: Radio b92

Godine izlaženja: 1994–2011

Periodi kada časopis nije izlazio: –

Periodičnost izlaženja: 4 puta godišnje (u trenutku osnivanja)

Redovnost izlaženja: tokom 90-ih godina redovno, nakon 2000: od relativno redovno do neredovno

Jezik i pismo: srpski jezik, latinica (svaki broj ima sadržaj na engleskom jeziku, postoje specijalni brojevi na engleskom jeziku)

Fizički opis: format: 24 cm/16 cm; prosečan broj stranica: oko 250 strana

Ilustracije: časopis nije ilustrovan, ali skoro svaki broj ima likovni prilog, kao unutrašnju koranicu časopisa

Broj saradnika: broj saradnika/ca varira; prosečno oko 25 saradnika/ca po broju

Pol saradnika: zastupljena su oba pola

Namera i orijentacija časopisa, dominantne teme: časopis je posvećen ženskoj književnosti i kulturi tako da štampa priloge ženske književnosti, feminističke eseje, feminističku kritiku, ženske portrete...

Po čemu je časopis ženski: glavna i odgovorna urednica je žena, kao i njena zamenica, redakcija je uglavnom sastavljena od žena. Podnaslov časopisa apostrofira žensku književnost i kulturu; bavi se pitanjima ženske književnosti, kulture i umetnosti. Eksplicitno se urednice i redakcija izjašnjavaju kao feministkinje i opisuju časopis kao feministički i ženski.

Podaci o distribuiranju časopisa i ceni: cena jednog primerka 10 dinara, godišnja pretplata 40 dinara, pretplata za inostranstvo: evropske zemlje 80 DEM, ostale zemlje 120 DEM (prvi broj)

Prilog 2: *Portret prethodnice*
(bibliografija rubrike)

1 (zima 1994/1995) **Emili Dickinson**, američka pesnikinja

Emili Dickinson "Dvadeset pesama" 107–112

Emili Dickinson "Dva pisma" 113–114

Suzan Hau "Moja Emily Dickinson" 115–125
Marta Verner "Ekonomičnost u pisanju Emily Dickinson" 126–133

2 (proleće 1995) **Ingeborg Bahman**, nemačka pesnikinja
Ingeborg Bahman "Prvorodena zemlja" 85–93
Ingeborg Bahman "Pitanja i prividna pitanja" 94–101
Mardžori Perlof "Pisanje po ivici" 102–117

3 (leto 1995) **Radmila S. Petrović**, pravnica i feministkinja
Svetlana Tomin "Radmila S. Petrović (1908–1932)" 72–74
Radmila S. Petrović "Žene..." 75–102

4 (jesen 1995) **Sor Huana Ines de la Krus**, meksička pesnikinja
i monahinja
Aleksandra Mančić-Milić "Sor Huana Ines de la Krus" 97–103
Sor Huana Ines de la Krus "Pismo Antoniju Nunjesu iz Družbe Isu-
sove" 104–108

5/6 (zima – proleće 1996) **Maga Magazinović**, novinarka, balerina,
koreografkinja
Mima Orlović "Plastička umetnost Mage Magazinović" 181–183
Dubravka Đurić "Maga Magazinović: kontekst i značenje rada" 184–188
Maga Magazinović "Telesna kultura kao vaspitanje i umetnost" 189–217
Maga Magazinović "Školovanje u Beogradu" 218–226

7 (leto 1996) **Gertruda Stajn**, američko-francuska književnica
Gertruda Stajn "Meka dugmad" 155–158
Gertruda Stajn "Ajda" 159–163
Gertruda Stajn "Portreti" 164–165
Gertruda Stajn "Osvajajući njegov put. Jedna narativna pesma Poe-
zije" 166–170
Čarls Bernstin "Izjašnjavanje o Stajnovoj/Stajnova se izjašnjava"
171–176
Dubravka Đurić "Čitati pisanje: eksperimentalna poezija Gertrude
Stajn" 177–180

8 (jesen 1996) **Jela Spiridonović Savić**, pesnikinja i prozaistkinja
Dubravka Đurić "Na rubovima, ka središtu poezije: Jela Spiridonović
Savić" 172–182
Jela Spiridonović Savić "Sa uskih staza..." 183–192
Jela Spiridonović Savić "Gospođica Georgina" 193–201

9/10 (zima – proleće 1997) **Šarlot Perkins Gilman**, američka prozaistkinja, pravnica, teoretičarka feminizma

Šarlot Perkins Gilman “Žuti tapet” 139–148

Biljana Dojčinović-Nešić “Žuti tapet u sopstvenoj sobi” 149–159

Sandra M. Gilbert/Suzan Gubar “Zaraza u rečenici: žena pisac ili strepnja od autorstva” 160–164

11 (jesen 1997) **Silvija Plat**, američka književnica

Silvija Plat “Tri žene (pesma za tri glasa)” 137–146

Silvija Plat “Dnevnici (odlomci)” 147–162

Ljiljana Đurđić “Silvija Plat Superstar” 163–168

Mardžori Perlof “Dva Arijela: Ponovno stvaranje kanona Silvije Plat” 169–187

12 (jesen – zima 1997) **Kejt Šopen**, američka prozaistkinja

Kejt Šopen “Buđenje” 157–170

Kejt Šopen “Priča o jednom satu” 171–174

Biljana Dojčinović-Nešić “Priča o jednoj spisateljici: Kejt Šopen” 175–177

13/14 (proleće – leto 1998) **Draga Dimitrijević Dejanović**, feministkinja i pesnikinja

Ljubica Čorović “Draga Dimitrijević Dejanović” 157–159

Draga Dejanović “Dve tri reči o Srpkinjama” 160–165

Draga Dejanović “Emancipacija Srpkinja” 166–173

Draga Dejanović “Srpskim majkama” 174–184

15/16 (jesen – zima 1998) **Jelena Dimitrijević**, književnica

Svetlana Slapšak “Haremi, nomadi: Jelena Dimitrijević” 137–149

Jelena Dimitrijević “Sedam mora i tri okeana: putem oko sveta” 150–157

Jelena Dimitrijević “Pisma iz Niša o haremima” 158–168

17/18/19/20 (proleće – zima 1999) **Draga Gavrilović**, prva srpska romansijerka

Nada Mirkov “Draga Gavrilović” 137–140

Draga Gavrilović “Devojački roman” 141–165

Draga Gavrilović “Pismo pobratimu” 166–170

21/22 (proleće – leto 2000) **H.D.** (Hilda Doolittle), američka pesnikinja

H.D. “Mesec u tvojim rukama” 91–99

H.D. “HermiONA” 100–102

Vanda Perović "H.D. – Kratka biografija" 103–106
Vladislava Felbabov "H.D. imażistkinja" 107–116
Rejčel Blo di Pleziz "Porodica, polovi, psiha" 117–135

25/26 (proleće – leto 2001) **Anica Savić Rebac**, pesnikinja, prevoditeljka, filozofkinja

Anica Savić Rebac "Safijska oda" 99

Anica Savić Rebac "Afrodita harmonija" 100–116

Anica Savić Rebac "Antička demokratija i socijalni problemi" 117–128

Anica Savić Rebac "Milica Stojadinović Srpkinja" 129–132

Anica Savić Rebac "Savka Subotić" 133–136

Svetlana Slapšak "Anica Savić Rebac ili o nemogućnosti da se čita žena" 137–146

27/28 (jesen – zima 2001) **Mina Loj**, američka pesnikinja

Mina Loj "Porodaj" 125–137

Mina Loj "Aforizmi o futurizmu" 138–140

Mina Loj "Manifest feminizma" 141–143

Rodžer Knover "Mina Loj: pesnikinja veka" 144–155

Rejčel Blau DuPlesi "Seizmički orgazam: seksualni odnos i značenje naracije u radu Mine Loj" 156–182

37/40 (jesen/zima 2004 – proleće/leto 2005), **Irmgard Kojn**, nemačka prozaistkinja

Irmgard Kojn "Devojka od veštačke svile" 123–132

Irmgard Kojn "Pismo Hermanu Kestenu" 133–136

Olga Stojanović "Irmgard Kojn – O zaboravljenoj heroini ženske književnosti Vajmarske republike" 137–146

41/42 (leto/jesen 2005 – zima/proleće 2006), **Đulijana Pistoza**, italijanska književnica

Đulijana Pistoza "Ispovesti male Italijanke" 226–237

Bojana Bratić Ivić "Feminizam i fašizam – dva pola u delu Đulijane Pistoza" 238–245

Prilog 3: *Portret savremenice* (bibliografija rubrike)

1 (zima 1994/1995) **Mirjana Stefanović**, pesnikinja

Mirjana Stefanović "Mešovit čovek" 54–73

Milica Nikolić "Ljubavna" 74–83

Kosta Bogdanović "Vizibilnost u poeziji Mirjane Stefanović" 84–86
Dubravka Đurić "Politika i poezija 'Pomračenje' Mirjane Stefanović"
87–89

2 (proleće 1995) **Milica Mičić Dimovska**, prozaistkinja
Milica Mičić Dimovska "Jeste li osetili moju nevinost" 147–151
Milica Mičić Dimovska "Gavrilo Gaćeša!" 152–155
Vasa Pavković "Priča o snovima" 156–160
Jasmina Lukić "Žene i modeli ženskosti u prozi Milice Mičić Dimovske" 161–168
M. M. Dimovska – Judita Šalgo "Ovo je trebalo da bude intervju"
169–171

3 (leto 1995) **Toni Morison**, američka prozaistkinja
Toni Morison "Leto" 121–130
Margaret Etvud "Progonjene morama svojih života" 131–133
Karolin Debard "Približavanje feminizma i enticiteta u proznom stvaralaštvu Toni Morison" 134–139
Vladislava Gordić "Najplavlje oko Toni Morison" 140–146

4 (jesen 1995) **Lujza Glik**, američka pesnikinja
Lujza Glik „Ararat i druge pesme” 123–137
Dubravka Popović-Srdanović "Ararat' Lujze Glik"

5/6 (zima – proleće 1996): **Katalin Ladik**
Katalin Ladik "Žudnjo, mračna škrinjo" 127–135
Radmila Lazić "Mesto žudnje: Katalin Ladik" 136–139
Svetlana Slapšak "Katlin Ladik: Osvajanje opscenosti" 140–143
Zoran Đerić "Ah, taj rez!" 144–147

7 (leto 1996) **Biljana Jovanović**, prozaistkinja (preminula iste godine u martu)
Biljana Jovanović "Iz zaostavštine: Varijante početka" 113–119
Biljana Jovanović "Razgovor ispred crkvice" 120–121
Biljana Jovanović "Male priče" 122–123
Biljana Jovanović "Faksimili poslednjih pesama" 124–125
Jasmina Lukić "Protiv svih zabrana" 126–134
Ljiljana Šop "Dok je neznanog junaka, Avala ne sme pasti" 135–138
Zorica Jevremović "Ram za sliku Urlike Majnhof" 139–143
Svetlana Slapšak "Teatar minerala: *Soba na Bosforu* Biljane Jovanović" 144–145

8 (jesen 1996) **Adrijen Rič**, američka feministička pesnikinja i esejistkinja

Adrijen Rič "Planetarijum" 117–132

Dubravka Popović-Srdanović "Volja za promenom: poetski put Adrijen Rič!" 133–144

9/10 (zima/proleće 1997) **Judita Šalgo**, pesnikinja i prozaistkinja (preminula godinu dana ranije)

Judita Šalgo "Rečnik" 97–104

Judita Šalgo "Politika priča" 105–108

Judita Šalgo "Nesporazum ili iskaz o pisanju" 109

Judita Šalgo "Testament" 110

Zoran Đerić "Nad otvorenom knjigom" 111–114

Dubravka Đurić "Judita Šalgo: Granice diskursa književnosti" 115–120

11 (jesen 1997) **Vlasta Delimar**, hrvatska umetnica

Vlado Martek "O Vlasti Delimar" 99–104

Vlado Martek "Kopno, hotimičnost. Za Vlastu Delimar" 105–107

Ljiljana Kolečnik "Vlasta Delimar – petnaest godina nakon" 108–110

Marina Gržinić "Vlasta Delimar. Znak i ikona istodobno" 111–112

Marjan Susovski "Vlasta Delimar: Ja sam jedini akter svog rada" 113–114

Jovan Čekić "Pogled iz Fontainebleaua" 115–116

Miško Šuvaković "Fetiši i mašine jezika pola – Vlasta Delimar" 117–122

12 (jesen – zima 1997) **Nina Živančević**, pesnikinja

Nina Živančević "Duh renesanse" 115–130

Nina Živančević "Unutar Vizantije i izvan nje" 131–133

Dubravka Đurić "Lavirinti poezije" 134–142

Vladislava Gordić "Čekajući junaka" 143–147

13/14 (proleće – leto 1998) **Doris Lesing**, američka prozaistkinja

Doris Lesing "Trava peva" 95–117

Doris Lesing "Hod u senci" 118–127

Gejl Grin "Zlatna beležnica Doris Lesing" 128–151

Radmila Nastić "O Doris Lesing" 152–156

15/16 (jesen/zima 1998) **Keti Aker**, američka pesnikinja i kritičarka

Keti Aker "Carstvo nerazumljivosti" 111–121

Keti Aker "Reči koje objašnjavaju ovo" 122–130

Nina Živančević "De profundis (Za Kathy Acker, 1952–1997)" 131–136

17/18/19/20 (proleće – zima 1999) **Jelena Lengold**, pesnikinja i prozaistkinja

Jelena Lengold “Divlji konji – nikad više” 87–94

Dubravka Đurić “Apoteoza ženskog: ginokritičko čitanje poezije Jelene Lengold” 95–102

Jelena Lengold “Katarza” 103–108

Ljiljana Šop “Ženske priče” 109–112

21/22 (proleće – leto 2000) **Mirjana Pavlović**, prozaistkinja

Mirjana Pavlović “Evo ti moja šaka” 63–73

Vladislava Gordić “YU Wasteland: prozni svet Mirjane Pavlović” 74–90

23/24 (jesen–zima 2000) **Ivana Milankova**, pesnikinja

Ivana Milankov “San bele opatice” 71–83

Dubravka Đurić “Razgovor sa Ivanom Milankov” 84–94

Zorislav Paunković “Reč o pesnikinji” 95–96

Dubravka Đurić “Modernizam, postmodernizam, revizionizam u poeziji Ivane Milankov” 97–104

25/26 (proleće – leto 2001) **Radmila Lazić**, pesnikinja

Radmila Lazić “Takve pesme pišem” 59–69

Čarls Simić “Prevodeći Radmilu Lazić” 70–71

Nenad Milošević “Privatističko’ u poeziji Radmile Lazić” 72–74

Marija Knežević “Ovo su stihovi” 75–76

Dubravka Đurić “Radmila Lazić: Od kritičke od narativne poezije” 77–85

27/28 (jesen–zima 2001) **Ljubica Arsić**, prozaistkinja

Ljubica Arsić “Vila Solarija” 57–64

Ljubica Arsić “Onaj drugi što čeka u tamnoj noći” 65–70

Biljana Dojčinović-Nešić “Zaljubljeni Njogoš i nebo nad Berlinom” 71–83

Ljiljana Đurđić “Udevanje igle u konac” 84–86

41/42 (leto/jesen 2005–zima/proleće 2006) **Rozi Brajdoti**, teoretičarka feminizma

Rozi Brajdoti “Nomadski subjekt – Uvod: Putem nomadizma” 165–202

Svetlana Slapšak “Feministička odiseja Rozi Brajdoti” 203–204

43/45 (leto/jesen/zima 2006) **Elen Siksu**, francuska književnica

Elen Siksu “Osmeh meduze” 67–82

Sanja Milutinović Bojanić “Konačno... – Razgovor sa Elen Siksu” 83–91

Sanja Milutinović Bojanić “Analitika i poetika polne faze” 92–98

43/45 (leto/jesen/zima 2006) **Jasmina Tešanović**, književnica
Jasmina Tešanović “Šrafčiger” 139
Jasmina Tešanović “Sirene” 140–142
Jasmina Tešanović “Normalnost” 143–152
Jasmina Tešanović “Manje od ljudskog bića” 153–154
Jasmina Tešanović “Matrimonium” (odlomak iz romana) 155–160
Jasmina Tešanović “Nefertiti” (odlomak iz romana), 160–163
Dubravka Đurić “Razgovor sa Jaminom Tešanović” 164–167
Stefani Damof “Moja duhovna koautorka” 168–171
Aleksandar Hemon “Đavoli koje poznajemo” 172–174
Kristina Steljmah “Sirene i žensko pismo” 175–178
Slađana Radulović “Kategorija pogleda u feminističkoj analizi reprezentacije na primeru rada Jamine Tešanović” 179–182
Jelena Petrović “Dobrodošli u moj Blog” 183–186

46/50 (2007–2008) **Biljana Dojčinović Nešić**, istoričarka i teoretičarka književnosti, profesorka, urednica
Svetlana Slapšak “Nomadizam kao kritička praksa” 119–122
Igor Perišić “Feminizam i književna tradicija” 123–131
Aleksandar Pavlović “Kritički rukopis Biljane Dojčinović-Nešić” 132–134
Magdalena Koh “Rodno čitanje srpske književnosti” 135–137
Dubravka Đurić “Ka drugom, izostavljenom...” 138–141

53 (2010) **Vladislava Gordić Petković**, teoretičarka, kritičarka, profesorka, urednica
Vladislava Gordić Petković “Mistična mehanika” 193–194
Marija Grujić “Opoziv i otklon najstrože kazne: *Na ženskom kontinentu* Vladislave Gordić Petković” 195–201
Igor Perišić “Idealna nesanica – Portret po knjigama Vladislave Gordić Petković” 202–214

Prilog 4: Književna prošlost
(bibliografija rubrike)

1 (zima 1994/1995) **Vlastoje D. Aleksijević**
Vlastoje D. Aleksijević “Naša žena u književnom stvaranju”
2, 3, 4 **Jovanka Hrvaćanin** “Neviđeni”, epistolarni roman iz zaoštavštine autorke
br. 2 (proleće 1995) Jovanka Hrvaćanin “Neviđeni”, prvi deo 185–213
br. 3 (leto 1995) Jovanka Hrvaćanin “Neviđeni”, drugi deo 172–198
br. 4 (jesen 1995) Jovanka Hrvaćanin “Neviđeni”, treći deo 159–177

5/6 (zima – proleće 1996) **Julka Hlapec Dorđević**

Svetlana Tomin “Julka Hlapec Dorđević ili o feminizmu” 81–85

Svetlana Slapšak “Julka Hlapec Dorđević: iz skandalozne istorije zataškavanja feminizma među Južnim Slovenima” 86–89

Julka Hlapec Dorđević “Sudbina žene” 90– 03

9/10 (zima – proleće 1997) **Robert Muzil i Lidija Ginzburg**

Robert Muzil “Pentezilijada” 165–169

Lidija Ginzburg “Zapisi iz 20-ih i 30-ih godina” 170–174

11 (jesen 1997) **Plutarh**

Plutarh “Mudre izreke spartanskih žena” 133–136

12 (jesen – zima 1997) **Nina Berberova**

Nina Berberova “Trska koja misli” 187–208

Zorislav Paunković “Novelistika Nine Berberove” 209–212

15/16 (jesen – zima 1998) **Milena Jasenska**

Biserka Rajčić “Slučaj Milene Jasenske” 193 – 197

Milena Jasenska “Feljtoni” 198–206

23/24 (jesen – zima 2000) **Lidija Ginzburg**

Lidija Ginzburg *Zapisi iz 1920–1930-ih godina* 157–168

25/26 (proleće – leto 2001) **Simon de Bovoar**

Simon de Bovoar Iz Četvrte knjige uspomena *Svođenje računa* 147–158

27/28 (jesen – zima 2001) **Česlav Miloš**

Česlav Miloš “Jenka” 183–190

Prilog 5: Velike književnice

(bibliografija rubrike)

3 (leto 1995) **Margerit Jursenar**

Margerit Jursenar “Lavirint sveta” 219–231

Matje Gale “Keltsko oko Margerit Jursenar” 232–236

4 (jesen 1995) **Ana Ahmatova**

“Iz prepiske A. A. i N.N. Punjina” 179–189

Georgij Adamovič “Moji susreti sa Anom Ahmatovom” 190–193

Ana Saakjanc “Bilo je to davno i nedavno” 194–201

5 (zima – proleće 1996) **Ketrin Mensfeld**

Ketrin Mensfeld “Kiseli krastavci” 227–230

Ketrin Mensfeld “Leves amores” 231

Pisma Ketrin Mensfeld 232–233

Pisma Virdžinije Vulf Ketrin Mensfeld 234–235

Kler Tomalin “Osećaj sličnosti” 236–240

17/18/19/20 (proleće – zima 1999) **Natali Sarot**

Natali Sarot “Ovde” 193–206

Vesna Injac “Natali Sarot – poetika unutrašnjih kretanja” 207–215

Prilog 6 – naslovna stranica i likovni prilog prvog broja

